

Sultan Seyidova¹ ÜSLUBİ MORFOLOGİYA

(Köməkçi nitq hissələrinin üslubi imkanları)

Üslubi morfolojiya morfoloji vahidlərdən məqsədyönlü istifadə deməkdir. “Üslubi-morfoloji imkanlar” (prof. Ə.Dəmirçizadə) adlandırılan bu vasitələr onların morfoloji quruluşu və sintaktik təbiəti ilə bağlı olur. “Bu imkanlar isə morfoloji vahidlərin məna, quruluş, fonetik tərkib, mənşə mənsubiyyəti, işlənmə şəraiti və dairəsi kimi əlamətlərlə üzvi surətdə əlaqədar olur və şərtlənir. Buna görə də morfoloji imkanlar və bu imkanların üslubi istifadə yolları haqqında az-çox təsəvvürə malik olmaq üçün bu əlamətləri bilmək lazımdır” (2, 179).

Morfoloji imkanlar dedikdə sözlərin ümumi qrammatik mənalara görə müəyyən qruplarda cəmlənməsi nəzərdə tutulur. Sözlər isə sıfır morfem səviyyəsində yox, müəyyən şəkli (qrammatik) əlamətlər qazanmaqla bu və ya digər nitq hissəsinə daxil olur. Bu isə o deməkdir ki, morfoloji imkanlar dedikdə əsas və köməkçi nitq hissələrinə daxil olan leksik-morfolji və morfoloji vahidlərin yerinə yetirdikləri üslubi vəzifələr nəzərdə tutulur.

Sözün quruluşu və ya morfoloji quruluşu onun kök və şəkilçiləridir. Kök morfemlər müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərən leksik-üslubi vahid kimi işləndiyi halda, şəkilçilərin belə bir imkanı yoxdur. Prof. M.Hüseynzadə sözün tərkibi dedikdə həm kök, həm də şəkilçi morfemləri nəzərdə tutur. O göstərir ki, şəkilçilər ya köklərə artırılaraq yeni məna əmələ gətirir, ya da sözün formasını dəyişərək əlaqəyə girdiyi sözlə birlikdə fəaliyyət göstərir. Şəkilçisiz kök, morfem haqqında prof. Y.Seyidovun belə bir fikri xüsusilə maraqlıdır: ““Sözün tərkibi iki hissədən ibarətdir” fikri bəzən uğursuz görünə bilər. Belə ki, söz formal cəhətdən, zahirən heç də iki morfemli olmur, yəni düzəltmə olmayan və qrammatik şəkilçisi olmayan sözdə şəkilçi morfem olmur. Lakin qrammatik cəhətdən belə sözlər də iki formal morfemli sözlərə bərabər tutulur. Yəni bu sözdə kök-morfem yanında sıfır morfem nəzərdə tutulur. Bu sıfır--bu “yoxluq” həmin sözün qrammatik forması hesab olunur” (8, 44). Alimin bu müddəası hal şəkilçisi olmayan isimlərin və şəxs şəkilçisi olmadan işlənən feillərin üslubi-morfoloji cəhətlərini meydana çıxartmaqda “açar” rolunu oynaya bilər.

Göründüyü kimi, söz yaradıcılığı və ya sözün tərkibi məsələləri ayrı-ayrı nitq hissələrinin problemlərinə daxil olur, onların iştirakı olmadan həll edilmir. Akad. A.Qurbanov isə dil vahidlərinin üslubi imkanlarından bəhs edərkən “üslubi derivatologiya” başlığı altında kitab və adi danışiq üslubuna dair söz yaradıcılığı vasitələrinin üslubi imkanlarından söz açır. Alim adi danışiq üslubunda işlənən feillərin əmr formasında -sana² şəkilçisinin işlənməsini bu üslubun xüsusiyyəti kimi qeyd edir (6, 17-18). Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, buradakı -sana² şəkilçisi yox, şəkilçiləşmiş ədatdır. Deməli, oradakı təkid, məcburiyyət çaları birbaşa əmr ədatının iştirakının nəticəsi olaraq meydana çıxır.

Düzəltmə sözləri yaradan leksik şəkilçilər bir nitq hissəsindən digər nitq hissəsi yaradır, bəzən də eyni şəkilçi müxtəlif nitq hissələrini əmələ gətirir. Bu zaman sözün kökü ilə yeni yaranan söz arasındakı məna əlaqəsinə xüsusi fikir verilməlidir. Məhz bu baxımdan ilk baxışdan düzəltmə söz kimi görünən *qaldırmaq, dağıntı, dinləmək, ağılamaq, barışmaq, yarışmaq, gizləmək, oxşamaq, soruşmaq, dəyişmək, alışmaq* tipli sözlər sadə hesab edilməlidir. Burada “şəkilçiyəbənzər sonluq” üslubi çalar yaratır. Yeni sözlərin yaradılmasına gəlinə, *bağlıq və bağca* sözlərinin kökü olan “bağ” sözü ilə *bağlamaq, bağlı* sözlərinin kökündəki “bağ” sözü ayrı-ayrı mənalara kəsb edir. “*Qapını bağla, gedək*”, “*Gəl bağla gedək*” cümlələrindəki oxşar sözlərin yaratdığı üslubi fərqi kök və şəkilçinin münasibəti yaradır. Əlbəttə, burada vurğunun da rolunu da inkar etmək olmaz. Bəzən leksik şəkilçinin yaratdığı yeni məna sözün kökü ilə bağlı olur. Məsələn, *düzəlmək və düzülmək* sözlərinin kökü formaca oxşardır; -*əl* adlardan feil düzəldən şəkilçidir, -*ül* isə feildən feil düzəldir. Buradan belə bir nəticə hasil olur ki, adlardan feil düzəldən şəkilçilər feillərə artırılma bilməz və ya əksinə. Ona görə də *sərin-ləş-dir-ici* sıralanması üslubi norma sayılır, başqa variant isə mümkün deyildir (*Sərin-dir-ləş-ici, sərin-ici-dir-ləş* variantları yanlışdır).

Şəkilçilərin ikinci qismi qrammatik şəkilçilərdir. Prof. M.Hüseynzadə onları yeddi qrupda cəmləşdirir: kəmiyyət (cəm), hal, mənsubiyyət, xəbərlilik, inkarlıq, zaman və şəxs kateqoriyası şəkilçiləri (5, 15). Əslində burada verilən şəxs və xəbərlilik kateqoriyası şəkilçiləri eyni kateqoriyaya aiddir. Maraqlı cəhət orasındadır ki, alim -*maq, -mək* şəkilçilərini tamamilə sözdəyişdirici şəkilçi hesab etmir (5, 15). Hal-hazırda bu şəkilçinin -*ma, -mə* şəklində daha çox işlənməsi onu ad kateqoriyasına yaxınlaşdırmaqdadır. Məsələn, *aparılma, gətirilmə, çürümə, düzəltmə, suvarma* (işləri) tipli sözlər fəli isim (məsdər) hesab edilir və -*maq, -mək* şəkilçili məsdərlərlə onlar arasında ciddi fərq olmadığı qeyd olunur. Nəzərə alsaq ki, -*ma, -mə* həm də feillərdən isim və sifət düzəldir, deməli, onlarla məsdərlər arasındakı fərq və üslub ayrılığına da diqqət yetirmək lazımdır. Prof. Ə. Dəmirçizadə birincilər haqqında belə yazır: “Fəli adlar düzəldən -*ma, -mə* şəkilçilərindən elmi üslub üçün çox vacib olan termin yaradıcılığında son zamanlar geniş dairədə istifadə olunur və hətta bu şəkilçi çox vaxt aktiv

¹BDU-nun dosenti sultan@seyidli.com

işlənir; məs.: *artma, böyümə, kollektivləşmə, cilalanma, aşınma, çürümə, canlandırma, süründürmə, düzəltmə. qanuniləşdir-mə* və b. k. yüzlərlə yeni termin bu faktı təsdiq edən nümunələrdir. Halbuki bu şəkildə bədii üslubda bir o qədər də geniş dairədə işlədilmir” (2, 187-188).

Köməkçi nitq hissələri əsas söz köklərindən əmələ gəlib, onların inkişafı və semantik-qrammatik cəhətdən dəyişikliyə uğraması nəticəsində yaranan qrammatik vahidlərdir. Onlar nitq hissələri arasında əlaqə yaradır, nitqin emosional təsirini artırır, fikrin məntiqi və inandırıcı qurulmasına kömək edir, mətndə söylənilən fikrə münasibət bildirir və morfemləri zəncirvari şəkildə bir-birinə bağlayaraq, onların sintaktuk vahid kimi fəaliyyətinə stimül yaradır. Köməkçi nitq hissələri özlü-yündə heç bir məna-məzmun ifadə etmir, yalnız konkret bir sözə qoşulduqda fikrin düzgün, dəqiq və ifadəli şəkildə qurulmasına yardım edir.

Prof. N.Abdullayev morfoloqiyanın üslubla bağlı məsələlərindən danışarkən yazır: “Köməkçi nitq hissələrinin-qoşma, bağlayıcı, ədat və modal sözlərin fikirdəki incə çalarların ifadə edilməsində, ekspressivliyin yaradılmasında müəyyən üslubi xüsusiyyətləri vardır ki, natiqlik sənətində bunlara diqqət yetirilməlidir. Bu baxımdan qoşmaların müəyyən üslubi çalarlıq yaratmaq xüsusiyyətləri daha çox nəzərə çarpır” (1, 191).

Qoşmalar ismin yiyəlik, yönlük və çıxışlıq hallarında olan sözlərə qoşularaq, müxtəlif mənalar (birgəlik, vasitə, bən-zətmə, məsafə, səbəb-məqsəd və s.) ifadə edir. Qoşma müstəqil məna bildirməsə də, onun cümlədən çıxarılması ciddi məna dəyişikliyinə səbəb olur; məs.: *Səndən başqa kimsə çay istəmir* cümləsindəki qoşmanın ixtisarı (*Səndən kimsə çay istəmir*) fərqləndirmə mənasını istisna etməklə bərabər, inkarlıq çalarlı emosionallıq da bildirir.

Qoşmalar həm əsas nitq hissələri, həm də bir-biri ilə qrammatik omonimlik təşkil edir; onları ayırmaq üçün qoşma-nın ismin hər hansı bir halında olan sözlə işlənməsinə və həmin sözdən ayrılıqda bilməməsinə fikir verilməlidir. Burada intonasiyanın rolu da nəzərdən qaçmamalıdır. Məsələn, *Ovçutək bərədə durdu; Ad gününə kimi çağıracaqsan?* cümlələrində işarələnmiş sözlərin birincisini ayrıca intonasiya ilə, ikincisini isə əşya məfhumu bildirən sözün sualı kimi ayırısaq, həmin sözlər müstəqil mənalı sözlər (zərf və əvəzlilik) olacaqdır.

Qədər, kimi qoşmalarının bildirdiyi məna onların qoşulduğu sözün mənasından asılıdır: *evə qədər, məktəbə kimi-sabaha qədər, axşama kimi*. Birincilər məkan, ikincilər isə zaman məsafəsi ifadə edir.

Qoşmalar bir-biri ilə sinonimlik təşkil edir; bunların bəzilərində sinonim cərgəyə daxil olan sözlər bir hal ilə işləmə bildiyi halda, ehtiva cərgəyə vardır ki, hər söz ayrı-ayrı halda olan sözlərlə bağlanır; *üçün, görə, ötrü* qoşmaları sıra ilə yiyəlik, yönlük və çıxışlıq hallarda olan sözlərə qoşulur: *sənin üçün, mənə görə, bacımdan ötrü*. Bəzən ayrılıqda əks mənaları bildirən qoşmalar mətn daxilində sinonimləşir; məs.: 1990-cı ildən *bəri/sonra*. Qoşmaların bədii ədəbiyyatda işlədilməsi də zəngin üslubi çalarların yaranmasına səbəb olur. Mətnin məzmunundan, fikrin ifadəsindən asılı olaraq, qoşmanın yaratdığı məna-məzmun xüsusiyyəti onun standartlaşmış mənalarından kənara çıxır. Məsələn:

İradəmin ağastıyam...

Həyatımı məna ilə naxışladı.

Ömrüm, günüm qurban ola

Ölümü də həyat qədər

Mənə gözəl göstərənə! (B.Vahabzadə);

Qoruyaq sevgini

Göz bəbəyitək... (N. Xəzri);

Qırğı kimi vuran-tutan,

Qarğı kimi çalimsızdım (M. Araz).

Qoşmaların işləndiyi şeir nümunələrində “həyatın məna ilə naxışlanması”, “ölümün də həyat kimi gözəl” olması, “sevgini göz bəbəyitək qorumaq” o dərəcədə hissi-emosional çalar yaradır ki, sanki qoşma “yaddan çıxır”; sonuncu qoşma-ların iştirakı isə oxucunun gözləri qarşısında əlvan və təsirli bir mənzərə yaradır.

Qoşma ilə əsas nitq hissələrinin bir-biri ilə qarışdırılması da üslubi cəhətdən qüsur hesab edilir. Prof. K. Əliyev “Azərbaycan” jurnalından nümunə gətirərək, iki nitq hissəsinin dəyişik salındığını göstərir: “...*Oxumaqdan ötəri (olmalı: ötrü) ürəyim göynəyirdi*” (4, 123). Əlbəttə, burada həm qrammatik norma pozulmuş, həm də üslubi səhvə yol verilmişdir. Yeri gəlmişkən deyək ki, vaxtilə orta məktəblərdə qiymətli dərslərdən biri olan 6-cı sinif üçün “Azərbaycan dili” dərsliyində belə bir tapşırıq verilmişdir: “Səhvi düzəldin. *Ötəri* hansı nitq hissəsinə daxildir? Bəs *ötrü*? Arayış verilir Həsən Məmmədova ondan ötəri ki...” (4, 106).

Əsas vəzifəsi cümlədəki sözləri və söz birləşmələrini, mətndəki cümlə komponentlərini və mətnin müəyyən hissə-lərini bir-birinə bağlamaqdan ibarət olan **bağlayıcılar** nitqdə əlaqələndirici funksiya daşıyır. Onlar iki söz, söz birləşməsi və ya cümləni bir-birinə birləşdirir, komponentlər arasında qarşılaşdırma yaradır, hadisələri bu və ya digər komponentlər arasında bölüşdürür, komponentlərin hamısının iştirakını ehtiva edir, inkarlıq məzmunu yaradır və komponentlər arasında aydınlaşdırma məzmunu bildirir. Bu tabesizlik bağlayıcılarının yaratdığı qrammatik mənalarlardır. Bağlayıcıların ikinci növü tabelilik bağlayıcıları komponentlərin birində gizli saxlanılan məzmunu aydınlaşdırır, səbəb, müqayisə və bən-zətmə, şərt və güzəşt mənalarını ifadə edir. Bütün bunlar bağlayıcılarla bərabər, onların qoşulduğu söz, söz birləşmələri və cümlə komponentləri arasında olan məna-məzmun xüsusiyyətləridir. Bağlayıcılardan düzgün istifadə edilmədikdə və ya onlar əlaqələndirdiyi komponentlərin məzmunu ilə düzgün uzlaşmayanda üslubi cəhətdən qüsurlar əmələ gəlir.

Bağlayıcıların üslubi xüsusiyyətləri ilə bağlı maraqlı məsələlərdən biri *nə, nə də* ilə bağlıdır. Dilçi alimlərin bir qismi *nə, nə də* bağlayıcısından sonra feilin təsdiqdə işləndiyini düzgün hesab edir, lakin ədəbi dildə bəzən feilin inkar formasına da təsadüf edilir. Məsələn:

*Nə sənin gördüyün bu saray, bu yurd,
Nə də dişlərinə qan donan o qurd
Bu tərlən könlümü ovlaya bilməz!* (S.Vurğun).

Göründüyü kimi, bu vəziyyət normal təsir bağışlayır, lakin prof. K. Əliyev *nə, nə də* bağlayıcısından sonra feilin bu cür işlənməsini nitq mədəniyyəti baxımından yanlış hesab edir: “Nitq mədəniyyəti baxımından bu cümlə yanlışdır, çünki qrammatika kitablarında verilən qaydaya uyğun gəlmir (4, 117). Doğrudan da, qrammatika kitablarında inkarlıq bildirən bağlayıcılardan sonra işlənən xəbərlər təsdiqdə verilir. Fikrimizcə, bu mübahisəli məsələdir; hal-hazırda hər iki vəziyyət dildə paralel olaraq işlənməkdədir.

Bağlayıcılarla bağlı maraqlı üslubi məqamlardan biri də bəzən cümlənin bağlayıcı ilə başlanmasıdır; məsələn, *lakin*, və tipli bağlayıcılar təkcə iki komponentli cümlələri yox, mətnin müəyyən hissələrini də bir-birinə bağlayır. Məsələn:

Bilmək olmurdu ki, günəş çıxacaq, yağış yağacaq, ya tutqun, durğun bir hava olacaq. Lakin ala-qaranlıqda bəzi əlamətləri seçmək olurdu... (Mir Cəlal);

*Öldürdüm onu!
Öl-
dür-
düm!
Və dedim:
“Tarixi yaradan
insanlar özüdür”* (S.Vurğun).

Nümunədən aydın şəkildə görünür ki, *lakin* bağlayıcısından əvvəl, demək olar ki, bütöv bir mikromətn işlənir. Bağlayıcıdan sonra gələn hissə isə yeni bir mətnin başlanğıcı təsiri bağışlayır, ona görə də bu bağlayıcının yerinə asanlıqla *və* bağlayıcısını qoymaq olar. İkinci nümunədə “*və*” bağlayıcısının cümlənin əvvəlinə çıxarılması sərbəst şeirdə hiss və həyəcanların ifadəedilmə xüsusiyyətləri ilə bağlıdır.

Ədatların üslubi çalarlığı ifadənin səlisləşməsi və fikrin məntiqi cəhətdən dəqiq qurulması ilə sıx bağlıdır. Ədatları cümlədən *və* ya daxil olduğu mətnə çıxarıqda mənada ciddi dəyişiklik baş vermir, amma mənə, emosional təsir müəyyən qədər zəifləyir. Qüvvətləndirmə, dəqiqləşdirmə, məhdudlaşdırma, təcridetmə funksiyalarına malik olan ədatlar əmr, arzu, təsdiq və inkar da bildirə bilər. Bəzən cümlədə bir neçə ədat iştirak edir. Onların yerinə yetirdiyi funksiyaları yalnız mətn daxilində ayırmaq olur. Məsələn:

*Yenə şairliyin baş aparır ha!..
Yoxsa ağ olursan böyük allaha?..
Sən ki zövq alırsan gözəldən yarıdan;
Yalnız gözəllərdir Məkkəm, Mədinəm;
Di gəl durnara şeir deyək;
Xeyr, mən yoldaşam uçan quşlara* (S.Vurğun).

Mətndəki ədatlar qüvvətləndirmə, sual//şübhə, məhdudlaşdırma, əmr, inkarlıq mənalarını ifadə edir. Dördüncü nümunədə iki ədat (*di, gəl*) işlənmişdir, onların hər ikisi əmr ifadə etsə də, əmr çaları birincidə daha qüvvətlidir. Ona görə də ədatlardan düzgün istifadə etmə tələb edir ki, onların cümlə daxilində işlədilməsinə və hətta bütöv bir cümləni əvəz etməsinə fikir verilsin.

Fikrin gerçəyliyə olan münasibəti **modal sözlər** vasitəsilə ifadə olunur. Onlara ilk baxışdan yanaşdıqda lüğəvi mənaları aydın sezilir. Bu da təsadüfi deyildir. Prof. M. Hüseynzadə onların bu cəhətlərini nəzərə alaraq yazırdı: “... bu sözlər o bri köməkçi nitq hissələri ilə müqayisədə nisbətən yaxın zamanlarda yarandıqları üçün, təbii ki, ilkin mənə ilə əlaqəsini də az-çox saxlamış olur” (5, 204).

Modal sözlər ifadəlilik və ekspressivlik yaradan vasitələrdir. Onların köməyi ilə fikrin gerçəkliyə uyğun olub-olmaması (qəti təsdiq, şübhə-güman), emosional münasibət, nəticə və davamiyyət, bənzətmə və müqayisə və s. nitqdə öz əksini tapır. Bunların bəziləri mətnə yersiz təkrarın qarşısını alır, bəzi hallarda isə bütöv bir cümlənin əvəzi kimi işlədilir. Məsələn:

*Sevdiyini gözələ sevirəm demək..
Əlbət ki yaxşıdı,yaxşıdı, yaxşı!* (F.Qoca);
Məncə, mənası yox həsəb-nəsəbin (H.Cavid);
Əfsus, qocaldım, ağacım düşdü əlimdən... (M.Ə.Sabir);
Demək, gözəllərçin unuttun bizi (S. Vurğun);

Müxtəsər, biz hər ikimiz Danabaş kəndinin sakiniyik (C.Məmmədquluzadə).

Nidalar hiss-həyəcan bildirən söz və ifadələrdir. Onlar anlaşmanın hissələrlə ifadəsidir. Məhz buna görə də, nidaların reallaşması qrammatik mənə ilə yox, duyğular vasitəsilə baş verir. Buna görə də nidaları bəzən xüsusi nitq hissələri adlandırmışlar. Nidaların hansı mənə bildirməsi yalnız onların daxil olduğu mətnin məzmunu ilə mümkün olur. Məsələn:

Ah, Rüstəm ürəyim çatlayır!.. (C.Cabbarlı);

Eh, qəlbim nə qədər alışıdı, dindi (Ə.Kərim);

Vay, vay! Deyəsən, bəşər deyil bu... (M.Ə.Sabir).

Yamsılamalar (təqlidi sözlər) da, bədii ədəbiyyat üslubiyatını xarakterizə edən vasitələrdəndir. Onlardan daha çox uşaqlar üçün yazılan ədəbiyyatda istifadə olunur. Yamsılamalar bəzən satirik məqamda da işlənir. M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, Aşıq Ələsgər, M.Müşfiq yaradıcılığında işlənən yamsılamalar emosionallıq və ekspressivlik yaradır. Məsələn:

Şırıldayır navalçalar şırl-şırl,

Quşlar uçur yuvasına pırl-pırl (M.Müşfiq);

Adətimiz daş idi dəva günü,

Tullarıdıq əldə sapan gıjhagıj (M.Ə.Sabir).

Dilimizin morfolji cəhətdən üslubiyatı məhz qrammatik normalara düzgün riayət etməklə formalaşır. Burada dilin iltisafiliyi, ayrı-ayrı kateqoriyaların özünəməxsus xarakteri də əsas rol oynayır. Məsələ burasındadır ki, morfoloji quruluş və onun vahidlərindən düzgün istifadə bəzən həmin vahidlərin sintaktik funksiyası ilə əlaqəli olur. Rus dilçiliyində də məsələ, demək olar ki, eyni cür qoyulur. Nitqun sintaktik düzülüşündən danışılarkən vurğulanır ki, “morfoloji və sintaktik kateqoriyalar arasında sıx əlaqə sintaktik vasitələrin öyrənilməsi zamanı morfoloji vasitələr üzərində işi davam etdirməyi tələb edir” (7, 116). Təsadüfi deyildir ki, bir çox sintaktik kateqoriyalar morfolji vasitələrin köməyi ilə yaranır; daha doğrusu, morfolji vasitələr özünüifadə imkanlarını söz birləşməsi, cümlə və mətn daxilində reallaşdırır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev N. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 288 s.
2. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyatı. Bakı: Azərtdrisnəşr, 1962, 269 s.
3. Əhmədov B., Axundov A. Azərbaycan dili 6-cı sinif üçün dərslik. Bakı: Təhsil, 2000, 176 s.
4. Əliyev K.Y. Nitq mədəniyyəti və üslubiyatın əsasları. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1998, 240 s.
5. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. III hissə (morfolojiya). Bakı: Şərç-Qərb, 2007, 280 s.
6. Qurbanov A. Dil və üslub. Bakı: APU, 1992, 45 s.
7. Пустоголов П. С., Сенкевич М. П. Пособие по развитию речи. М.: Просвещение, 1987, 288 с.
8. Seyidov Y. M. Azərbaycan dilinin qrammatikası (morfolojiya). Bakı: Bakı Universiteti, 2000, 403 s.

Açar sözlər: üslubi morfolojiya, köməkçi nitq hissələri, qoşma, bağlayıcı, ədəd, modal söz, nida və yamsılamalar, üslubi mənzərə

Ключевые слова: стилистическая морфология, вспомогательные части речи, союзы, союзы, числа, модальные слова, восклицания и имитации, стилистический пейзаж

Keywords: stylistic morphology, auxiliary parts of speech, unions, unions, number, modal words, exaggerations and imitations, stylistic landscape

ÜSLUBİ MORFOLOGİYA (Köməkçi nitq hissələrinin üslubi imkanları)

Xülasə

Morfoloji vahidlərin üslubi imkanlarından bəhs edən məqalədə morfoloji məfumlarmın şifahi və yazılı nitqdə düzgün və yerli-yerində istifadə olunmasının dilimizin potensial qüvvəsini meydana çıxartmağa xidmət etməsindən danışılır. Morfoloji vahidlərin düzgün şəkildə qurulması həm fikrin doğru ifadəsinə şərait yaradır, həm də dilin qrammatik strukturunun qorunmasını şərtləndirir.

Araşdırma nəticəsində müəyyənləşdirilir ki, cümləni təşkil edən əsas nitq hissələrindən başqa, cümlənin tərkibinə daxil olan digər köməkçi vasitələr ayrı-ayrı üslubi çalarlar yaratmaqla bərabər, cümlənin ümumi üslubi yükünü də səciyyələndirir.

Məqalədə köməkçi nitq hissələri – qoşma, bağlayıcı, ədəd, nida və yamsılamalardan (təqlidi sözlər) ətraflı danışılır. Hər bir köməkçi nitq hissəsinin yaratdığı üslubi xüsusiyyət ayrı-ayrılıqda geniş izahını tapır və bunlar bədii ədəbiyyatdan gətirilmiş nümunələrlə sübuta yetirilir.

Tədqiqatçı köməkçi nitq hissələrinin üslubi mənzərəsindən bəhs edərkən belə qənaətə gəlir ki, köməkçi nitq hissələri əsas söz köklərindən əmələ gəlib, onların inkişafı və semantik-qrammatik cəhətdən dəyişikliyə uğraması nəticəsində yaranan qrammatik vahidlərdir. Onlar nitq hissələri arasında əlaqə yaradır, nitqin emosional təsirini artırır, fikrin məntiqi və inandırıcı qurulmasına kömək edir, mətnə söylənilən fikrə münasibət bildirir və morfemləri zəncirvari şəkildə bir-birinə bağlayaraq, onların sintaktik vahid kimi fəaliyyətinə stimulyar yaradır.

Köməkçi nitq hissələrinin emosional-ekspressiv üslubun yaranmasında bir başa iştirakı işin yekunu kimi diqqəti çəkir.

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ MORFOLOGİYA (Стилистические особенности вспомогательных частей речи)

Резюме

В статье рассматриваются стилистические возможности морфологических единиц и тот факт, что правильное и целесообразное использование морфологических понятий в устной и письменной речи служит раскрытию потенциальной силы нашего языка. Правильное построение морфологических единиц создает условия для правильного выражения идей, а также сохраняет грамматическую структуру языка.

В результате исследования установлено, что помимо основных частей речи, составляющих предложение, другие вспомогательные элементы, входящие в предложение, помимо создания отдельных стилистических нюансов, также характеризуют общую стилистическую нагрузку предложения.

В статье подробно рассматриваются вспомогательные части речи - союзы, союзные слова, числа, восклицания и имитации (имитации слов). Стилистические особенности, создаваемые каждой вспомогательной частью речи, объясняются отдельно, что подтверждается примерами из литературы.

Говоря о стилистической картине вспомогательных частей речи, исследователь приходит к выводу, что вспомогательные части речи образуются из основных корней слова и представляют собой грамматические единицы, образовавшиеся в результате их развития и семантико-грамматических изменений. Они создают связи между частями речи, усиливают эмоциональное воздействие речи, помогают построить логичную и убедительную мысль, выражают отношение к идее, выраженной в тексте, и соединяют морфемы в цепочку, стимулируя их активность как синтаксическую единицу.

Обращает на себя внимание однозначное участие вспомогательных частей речи в формировании эмоционально-выразительного стиля в результате работы.

STYLE MORPHOLOGY **(Stylistic features of auxiliary parts of speech)**

Summary

The article discusses the stylistic possibilities of morphological units and the fact that the correct and appropriate use of morphological concepts in oral and written speech serves to reveal the potential power of our language. Proper construction of morphological units creates conditions for the correct expression of ideas, as well as preserves the grammatical structure of the language.

As a result of the research, it is determined that, in addition to the main parts of speech that make up a sentence, other auxiliary tools that are part of the sentence, in addition to creating individual stylistic nuances, also characterize the overall stylistic load of the sentence.

The article discusses in detail the auxiliary parts of speech - conjunctions, conjunctions, numbers, exclamations and imitations (imitation words). The stylistic features created by each auxiliary part of speech are explained separately, and this is evidenced by examples from the literature.

Speaking about the stylistic picture of auxiliary parts of speech, the researcher concludes that auxiliary parts of speech are formed from the main word roots and are grammatical units formed as a result of their development and semantic-grammatical changes. They create connections between parts of speech, increase the emotional impact of speech, help to build logical and convincing thought, express attitudes to the idea expressed in the text, and connect morphemes in a chain, stimulating their activity as a syntactic unit.

The unambiguous participation of auxiliary parts of speech in the formation of emotional-expressive style is noteworthy as a result of the work.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva